परिणामा नोक्ता इति संक्षेपार्थः। तथा हि व्युत्थान निरोधसंस्कारयोरित्यत्रैव सूत्रे धर्मपरिणाम उक्तः इमञ्च धर्मपरिणामं दर्शयता तेनैव धर्माधिकारिणो लक्षणपरिणामोऽपि तेन सूत्रित एवेत्याह लक्षणपरिणाम इति लक्ष्यते अनेनेति लक्षणं कालभेदः लक्षितवस्तु वस्त्वन्तरेभ्यः कालान्तरयुक्तेभ्योव्यवच्छिद्यत इति। निरोधस्त्रिलक्षणः अस्यैव व्याख्यानं त्रिभिरध्वभिर्युक्तः अध्वशब्दः कालवचनः स खल्वनागतलक्षणमध्वानं हित्वा तत् किमध्ववत् धर्मनिरोधत्वमप्यतिपतति नेत्याह धर्मत्वमनतिक्रान्तो वर्त्तमानं लक्षणं प्रतिपन्नं यत्र निरोधोऽनागत आसीत् स एव सम्प्रति वर्त्तमानो नतु निरोधोऽनिरोध इत्यर्थः। वर्त्तमानतास्वरूपव्याख्यानं यत्रास्य स्वरूपेण स्वोचितार्थक्रियाकारिणाऽभिव्यक्तिः समुदाचारः एषोऽस्य प्रथममनागतमध्वानमपेक्ष्य द्वितीयोऽद्धा। स्यादेतत् अनागतमध्वानं हित्वा चेद्वर्त्तमानतामापन्नस्ताञ्च हित्वा अतीततामापत्स्यते हन्त भोः अध्वनामुत्पादविनाशौ स्यातां न चेष्यते नह्यसत उत्पादो नापि सतोविनाश इत्यत आह नचातीतानागताभ्यां सामान्यात्मनावस्थिताभ्यां वियुक्तइति। अनागतस्य निरोधस्य वर्त्तमानतालक्षणं दर्शयित्वा वर्त्तमानव्युत्थानस्यातीततां तृतीयमध्वानमाह तथा व्युत्थानमिति तत् किं निरोध एवानागतो न व्युत्थानं नेत्याह। एवं पुनर्व्युत्थानमिति व्युत्थान जात्यपेक्षया पुनर्भावः न व्यक्त्यपेक्षया न ह्यतीतं पुनर्भवतीति। स्वरूपाभिव्यक्तिरर्थक्रियाक्षमस्याविर्भावः सचैवं लक्षणपरिणाम उक्तः तज्जातीयेषु पौनःपुन्येन वर्त्तत इत्याह। एवं पुनरिति धर्मपरिणामसूचितमेवावस्थापरिणाममाह तथेति धर्माणां वर्त्तमानाध्वनां बलवत्त्वाबलवत्त्वाऽवस्था तस्याः प्रतिक्षणं तारतम्येन परिणामः। उपसंहरति एष इति परिणामभेदानां सम्बन्धिभेदान्निर्धारयति तन्त्रानुभवानुसारात् धर्मिण इति। तत् किमेष परिणामो गुणानां कादाचित्को नेत्याह। एवमिति कस्मात्? पुनरयं परिणामः सदातन इत्यत आह। चलञ्चेति चोहेत्वर्थः वृत्तं प्रचारः एतदेव कुत इत्यत आह। गुणस्वाभाव्यमिति उक्तमत्रैव पुरस्तात्। सोऽयं त्रिविधोऽपि चित्तपरिणामः भूतेन्द्रियेषु सूत्रकारेण निर्दिष्ट इत्याह एतेनेति। एष धर्मधर्मिभेदो धर्मधर्मिणोर्भेदमालक्ष्य तत्र भूतानां पृथिव्यादीनां धर्मिणां गवादिर्घटादि र्वा धर्मपरिणामः। धर्माणां चातीतानागतवर्तमानरूपतालक्षणपरिणामः वर्तमानलक्षणापन्नस्य गवादेर्बाल्यकौमारयौवनवार्द्धक्यमवस्थापरिणामः। घटादीनामपि नवपुरातनतावस्थापरिणाम एवमिन्द्रियाणामपि धर्मिणां तत्तन्नीलाद्यालोचनं धर्मपरिणामो धर्मस्य वर्त्तमानादि लक्षणपरिणामो वर्त्तमानलक्षणस्य रक्ताद्यालोचनस्फुटत्वास्फुटत्वादिरवस्थापरिणामः। स चायमेवंविधो भूतेन्द्रियपरिणामो धर्मिणो धर्मलक्षणावस्थानां भेदमाश्रित्य वेदितव्यः। अभेदमाश्रित्याह परमार्थतस्त्विति तुशब्दोभेदपक्षाद्विशिनष्टि पारमार्थिकत्वमस्य ज्ञाप्यते नत्वन्यस्य परिणामस्य निषिध्यते। कस्मात्? धर्मिस्वरूपमात्रोहीति ननु यदि धर्मिविक्रियैव धर्मः कथमसङ्करप्रत्ययो लोके परिणामेष्वित्यत आह। धर्मद्वारेति धर्मशब्देन धर्मलक्षणावस्थाः परिगृह्यन्ते तद्द्वारेण धर्मिण एव विक्रियेत्येका चासङ्कीर्णा च द्वाराणामभेदोऽपि धर्मिणः परस्परासङ्करात्। ननु धर्माणामभिन्नत्वे धर्मिणोऽध्वनाञ्च भेदे धर्मिणोऽनन्यत्वेन धर्मेणापि इह धर्मिवद्भवितव्यमित्यत आह तत्र धर्मस्येति भावः संस्थानभेदः सुवर्णादेर्यथा भाजनस्य रुचकस्वस्तिकव्यपदेशभेदो भवति तन्मात्रमन्यथा भवति। न तु द्रव्यं सुवर्णभेदमुपैति अत्यन्तभेदाभावादिति वक्ष्यमाणोऽभिसन्धिः।" विवृतिः

धर्मपाठक पु॰ धर्मं धर्मशास्त्रं पठति पठ—ण्वुल्। मन्वादिधर्मशास्त्राध्येतरि। "त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः" मनुः।

धर्मपाल त्रि॰ धर्मं पालयति पालि—अण् उप॰स॰। वर्णाश्रमधर्मरक्षके २दण्डे पु॰ तद्भीत्या लोकैर्धर्मस्य चरणात् तस्य तथात्वम्। "दण्ड एव च सर्वात्मा लोके चरति मूर्त्तिमान्। भिन्दन् छिन्दन् रुजन् कृन्तन् दारयन् पाटयंस्तथा। घातयन्नभिधावंश्च दण्ड एव चरत्युत। असिर्विशसनो धर्मस्तीक्ष्णधर्मा दुराधरः। श्रीगर्भो विजयः शास्ता व्यवहारः सनातनः। शास्त्रं ब्राह्मणमन्त्राश्च शास्ता प्राग्वदतां वर!। धर्मपालोऽक्षरो देवः सत्यगो नित्यगोऽग्रजः। असङ्गो रुद्रतनयो मनुर्ज्येष्ठः शिवङ्करः। नामान्येतानि दण्डस्य कीर्त्तितानि युधिष्ठिर!" भा॰ शा॰ १२१ अ॰।

धर्मपुत्र पु॰ ६त॰। युधिष्ठिरे हेमच॰। १नरनारायणयो-